**ТКАЛЯ О. В.,**
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри конституційного
та адміністративного права і процесу
*(Чорноморський національний
університет імені Петра Могили)*

**АНАНЬЄВА О. В.,**
старший викладач, голова циклової комісії
*(Миколаївський юридичний фаховий
коледж Національного університету
«Одеська юридична академія»)*

**УДК 343.4**
**DOI https://doi.org/10.32842/2078-3736/2023.2.1.36**

# ЩОДО ВІКТИМНОСТІ НЕПОВНОЛІТНІХ

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних теоретико-методологічних проблем запобігання віктимній поведінці неповнолітніх. Здійснено дослідження кримінологічних особливості віктимності неповнолітніх, проведено аналіз сучасного стану з метою теоретичного і практичного вирішення питань щодо визначення заходів запобігання кримінальним правопорушеням. На підставі досліджень, спостережень та набутого досвіду дослідники виділено кілька моделей віктимної поведінки підлітків: моделі агресивного типу, активного типу, ініціативного типу некритичного типу. Звернуто увагу на важливість класифікації віктимної поведінки неповнолітніх залежно від статі, віку, професійної приналежності, морально-психологічних особливостей особи тощо при складанню особистісно-віктимологічної типології неповнолітніх.

Значна частина статті присвячена кримінологічній характеристиці причин та умов віктимності неповнолітніх. Основним чинником віктимності неповнолітніх є їх вік, що обумовлений незавершеністю формування особи в біологічному та соціальному плані, дефіцит досвіду позитивної, активної, пов'язаної з відстоюванням свого «Я» поведінки. Вагому роль у детермінації віктимності неповнолітніх відіграє соціальне неблагополуччя широких верств населення. Детермінантами індивідуальної віктимності неповнолітніх осіб виступають віктимогенні деформації особистості. Віктимна поведінка неповнолітніх дуже часто проявляється у пасивному ставленні до наданих їм прав та можливостей, незацікавленості щодо отримання інформації про способи захисту своїх прав, свобод та законних інтересів тощо. Віктимна поведінка неповнолітніх також має і соціально-психологічні причини: страх зштовхнутися з брутальністю, фізичним і психічним насильством; почуття беззахисності, непотрібності, байдужість з боку значимих дорослих.

Зроблено акцент, що формуванню віктимної поведінки підлітків сприяє комплексна дія факторів: психо-фізіологічного; індивідуально-психологічного; соціально-психологічного походження.

***Ключові слова:*** *жертва, віктимність неповнолітніх, віктимна поведінка підлітків, моделі віктимної поведінки, причини та умови віктимності неповнолітніх.*

**Tkalia O. V., Ananieva O. V. Concerning victimisation of minors**

The article is devoted to highlighting one of the actual theoretical and methodological problems of preventing the victim behavior of minors. A study of the criminological features of juvenile victimization was carried out, an analysis of the current state was carried out with the aim of theoretically and practically solving issues related to the determination of measures to prevent criminal offenses. On the basis of research, observations and acquired experience, the researchers identified several models of adolescent victim behavior: models of aggressive type, active type, initiative type, non-critical type. Attention is drawn to the importance of classifying the victim behavior of minors depending on gender, age, professional affiliation, moral and psychological characteristics of the person, etc. when compiling a personal-victimological typology of minors.

A significant part of the article is devoted to the criminological characteristics of the causes and conditions of victimization of minors. The main factor in the victimization of minors is their age, which is due to the incompleteness of the formation of a person in biological and social terms, the lack of experience of positive, active behavior related to the defense of one's «I». The social disadvantage of broad sections of the population plays an important role in determining the victimization of minors. Determinants of individual victimization of minors are victimogenic deformations of the personality. The victim behavior of minors is very often manifested in a passive attitude towards the rights and opportunities provided to them, lack of interest in receiving information about ways to protect their rights, freedoms and legitimate interests, etc. Victim behavior of minors also has socio-psychological reasons: fear of encountering brutality, physical and mental violence; feelings of defenselessness, uselessness, indifference on the part of significant adults.

It is emphasized that the complex action of factors: psycho-physiological; individual and psychological; socio-psychological origin.

***Key words:*** *victim, victimization of minors, victim behavior of teenagers, models of victim behavior, causes and conditions of victimization of minors.*

**Постановка проблеми.** Окремим категоріям осіб притаманні риси психологічного, фізичного, морального характеру, які створюють підвищену можливість таких людей стати жертвами кримінального правопорушення. Проблема забезпечення та захисту прав неповнолітніх є однією і найголовніших. Неповнолітніх традиційно відносять до числа осіб, яким притаманна підвищена віктимність. Неповнолітні внаслідок своєї фізичної і розумової незрілості вимагають спеціальної охорони й піклування, включаючи належний правовий захист, що знайшло свої відображення як в національному так і у міжнародному праві. Коли суспільство не бачить підвищеної потреби дітей у захисті й не забезпечує його, майбутнє стає небезпечним. Сьогодні назріла необхідність у більш повному й об'єктивному інформуванні громадськості та й самих неповнолітніх про їх право на захист.

Кримінологічне значення вивчення віктимності неповнолітніх полягає в тому, що розподіл жертв за певними ознаками тісно пов'язаний з вирішенням практичних завдань боротьби зі злочинністю, оскільки полегшує діяльність правоохоронних органів щодо виявлення потенційних жертв і проведення з ними індивідуальної профілактичної роботи.

Крім того, проблема вивчення віктимності неповнолітніх має значне теоретичне і практичне значення для вирішення питань щодо визначення заходів запобігання кримінальним правопорушеням. Поведінка неповнолітнього потерпілого в багатьох життєвих ситуаціях може бути приводом, поштовхом для створення обстановки, що провокує кримінальне правопорушення. Отже, дослідження питання віктимності неповнолітніх є важливим з точки зору профілактичної та корекційної роботи із цією віковою категорією.

На формування віктимної поведінки з деформуванням особистого профілю впливають соціально-психологічні особливості (соціокультурний статус, віктимізація суспільства, побу-

тове оточення, засоби масової інформації, гендерні особливості). Також виявляється сімейний фактор – наявність агресивної або ігнорованої моделі виховання, психопатології одного з членів сім'ї, порушення емоційного клімату, наявність моделі жертовної поведінки батьків, фізичне насилля, алкоголізм, подружні конфлікти. Інший фактор впливу – соціально-педагогічний (відсутність індивідуального підходу до учнів, віктимна деформація педагога, образливе ставлення з боку педагогів та однолітків, психологічне та фізичне насилля, неприязнь однолітків). Все це знайшло відображення в працях вітчизняних та зарубіжних вчених.

**Огляд останніх досліджень і публікацій**. Проблему віктимності неповнолітніх досліджували зокрема Ю.М. Антонян, В.В. Василевич, В.В. Голіна, Б.М. Головкін, І.М. Даньшин, А.О. Джужа, В.Н. Дрьомін, В.І. Задорожний, А.П. Закалюк, А.Ф. Зелінський, Л.М. Іванова, С.С. Косенко, Н.В. Кулакова, Л.В. Левицька, О.О. Луцак, О.Є. Мойсеева, В.І. Полубінський, Д.В. Рівман, В.О. Туляков та ін.

**Формулювання завдання дослідження**. Метою дослідження є здійснення аналізу проблеми віктимності неповнолітніх, виокремлення та характеристика окремих причин, умов та інших чинників віктимізації неповнолітніх, окреслення шляхів зниження рівня дитячої віктимності.

**Виклад основного матеріалу.** Останніми роками в Україні збільшується кількість кримінальних правопорушень, що вчинюються проти неповнолітніх. Важливим проявом підвищеної віктимності неповнолітніх є також негативний вплив дорослих на їх психіку, який призводить до формування антисуспільної установки особи. Неповнолітній стає жертвою негативного впливу тому, що набуває антисуспільної установки, у подальшому, залежно від розвитку подій, реалізуючи цю установку, може стати як потерпілим, так і злочинцем [1, с. 34].

Специфічним проявом підвищеної віктимності неповнолітніх є те, що вони втягуються у злочинну діяльність, заняття проституцією, пияцтво. Розглядаючи ті чи інші кримінальні правопорушення, що вчинюються разом з дорослими або внаслідок їх підбурювання, неможливо не помітити, що в багатьох випадках неповнолітній злочинець є одночасно й жертвою. Неповнолітній – це жертва, тому що його морально травмовано, саме його при вчиненні злочину підштовхують на ризик, доручаючи найбільш небезпечне завдання. Неповнолітній у деяких випадках «експлуатується» дорослим злочинцем, діє під впливом погроз, що пригнічують його волю.

Поведінка неповнолітнього може полегшувати вчинення кримінального правопорушеня, сприяти йому, і тому повинно бути вирішено питання про ступінь небезпечної поведінки неповнолітнього підлітка, його характер та обсяг впливу на вчинення злочину. Така поведінка неповнолітнього потерпілого не може бути байдужою для вирішення питання про відповідальність особи за вчинене. Урахування віктимної поведінки неповнолітнього дозволяє визначити ступінь суспільної небезпеки дій винної особи, а головне – визначити найбільш характерні ситуації, що сприяють віктимності неповнолітніх.

Зміст віктимності складається з трьох чинників: незахищеності особи з боку держави, суспільства та мікрооточення від будь-яких злочинних посягань; суб'єктивної схильності особи стати жертвою злочину; залежить безпосередньо від особи [1, с. 36].

У межах криміногенної ситуації поведінка жертви може бути оцінена як: негативна, тобто така, що провокує кримінальне правопорушення або створює для нього об'єктивно сприятливу ситуацію (форми провокації різні: від фізичного чи психічного насильства стосовно злочинця або його близьких до їх образи, виявів неповаги до громадського порядку та загальновизнаних норм моралі); позитивна, що виражається у протидії злочинцю, виконанні громадського обов'язку тощо; нейтральна – така, що не сприяла вчиненню злочину.

Особистісна віктимність неповнолітніх визначається, перш за все, віковими особливостями перехідного періоду. Тобто основною ознакою віктимності неповнолітніх є їх вік, що обумовлений незавершеністю формування особи в біологічному та соціальному плані, дефіцит досвіду позитивної, активної, пов'язаної з відстоюванням свого «Я» поведінки. На думку О. Джужа це зумовлено такими чинниками: 1) незавершеністю формування особи

в біологічному плані, її отже, неспроможністю дати фізичну відсіч злочинним посяганням; 2) незавершеністю формування особи в соціальному плані, наслідком якої є нездатність адекватно оцінювати обстановку, що призводить до більшої вірогідності потрапити в криміногенну ситуацію як жертва злочину [2, с. 134].

На підставі досліджень, спостережень та набутого досвіду дослідники виокремлюють кілька моделей віктимної поведінки підлітків, які надалі використовують для розроблення схем девіктимізації діяльності підлітків. Основою таких моделей є фактори, що сприяють реалізації віктимного потенціалу. Модель агресивного типу характеризується наявністю сформованої агресивної поведінки, напруженості, а також не сприйняття з боку матері. Для моделі активного типу характерні сформована активна поведінка, домінантність, доброзичливість; директивний стиль, непослідовність або ж позитивний інтерес у вихованні з боку батька та його постійний контроль; брак відчуття соціальної підтримки та зануреності у соціум. Модель ініціативного типу побудована на сформованій агресивній пасивній або активній поведінці, самозаглибленні, моральній нормативності, життєрадісності. Моральна нормативність, інтелект, схильність до брехні, відсутність відчуття соціальної підтримки та брак соціалізації є факторами, що формують модель пасивного типу поведінки. Для моделі некритичного типу характерні сформована некритична поведінка, яка може бути реалізована в агресивній, пасивній або активній формі, напруженість, дратівливість, несамостійність, безпечність, готовність до ризику, низький самоконтроль чи його відсутність [3, с. 132–133].

Швидкому складанню особистісно-віктимологічної типології неповнолітніх сприяє їх класифікація залежно від статі, віку, професійної приналежності, морально-психологічних особливостей особи тощо. Класифікація поведінки неповнолітніх жертв кримінальних правопорушень дозволяє, з одного боку, найбільш детально та повно врахувати їх особистісні якості, ступінь впливу на створення віктимної обстановки; з іншого – дозволить виявити причини та умови віктимної поведінки цієї вікової категорії осіб та визначити запобіжні заходи. Класифікація жертв за статтю важлива не лише тому, що жертвами окремих деяких злочинів можуть бути тільки жінки, а з огляду на певні елементи, характер поведінки, що типова для ситуації, у якій завдається шкода. Класифікація жертв за віком необхідна вже тому, що підвищена віктимність, наприклад, неповнолітніх і осіб похилого віку зумовлює необхідність розробки спеціальних заходів віктимологічної профілактики [4, с. 85].

Виходячи з індивідуально-психологічних властивостей та якостей, що визначають віктимну поведінку неповнолітніх на думку О.А. Козерацької можна виділити такі типи:

I. Універсально-віктимний тип: яскраво виражені риси характеру і поведінки (активної і пасивної), що обумовлюють потенціальну уразливість індивіда у відношенні різних видів злочинів.

II. Вибірково-віктимной тип: особи, що володіють високою парціальною уразливістю (тобто, у відношенні окремих видів злочинів).

III. Ситуативно-віктимний тип: формується в результаті збігу середнього рівня віктимного потенціалу і суб'єктивно непереборних зовнішніх обставин.

VI. Випадково-віктимний тип: формується в результаті випадкового збігу об'єктивних обставин і умов.

V. Професійно-віктимний тип [5, с. 47].

Вагому роль у детермінації віктимності неповнолітніх відіграє соціальне неблагополуччя широких верств населення. Найбільшого поширення воно набуло у сферах сім'ї, побуту та дозвілля. Соціальне неблагополуччя охоплює насильство у сім'ї, пияцтво, наркотизм, проституцію, дитячу бездоглядність, безпритульність, конфліктне спілкування, вуличну субкультуру та інші види девіантної поведінки.

Окрім зазначеного, треба враховувати й інші детермінанти віктимності неповнолітніх на рівні суспільства. Наприклад, неналежна організація дозвілля підсилює ситуативну віктимність неповнолітніх і молоді. Соціальна незахищеність – породжує рольову віктимність. Демографічні диспропорції у структурі населення сприяють росту вікової віктимності. Зрештою, на зростання віктимності неповнолітнього населення впливають такі чинники як

неефективна діяльність правоохоронної і судової систем по профілактиці, виявленню, припиненню та розкриттю злочинів і покаранню злочинців.

Детермінантами індивідуальної віктимності неповнолітніх осіб виступають віктимогенні деформації особистості. Під останніми розуміють сукупність соціально-психологічних властивостей, пов'язаних із несприятливими умовами соціалізації, поганою адаптованістю до норм суспільного життя, низькою культурою спілкування, емоційною нестійкістю, пониженою здатністю до критичного мислення і прогнозування розвитку подій, пригніченістю волі до чинення опору, а також веденням асоціального способу життя, неадекватною поведінкою у кризових ситуаціях.

Зазначені деформації формуються внаслідок несприятливої соціалізації особистості (десоціалізації) та вироблених стереотипів небезпечної поведінки у кризових ситуаціях.

Поряд з цим, детермінантами індивідуальної віктимності неповнолітніх слід назвати передзлочинну віктимну поведінку та психічний стан жертв у момент злочинного посягання. Практика показує, що особистість із віктимогенними деформаціями порівняно частіше поводиться негативно, чим привертає увагу злочинців. Наприклад, при вчиненні умисних убивств та заподіяння тяжких тілесних ушкоджень передзлочинна поведінка понад 60% жертв характеризується як негативна. У багатьох випадках вона слугувала приводом для вчинення особливо тяжкого злочину (погрози, приниження, образи, зради) [6, с. 99].

Також підвищує ризик віктимності неповнолітнього стан алкогольного сп'яніння (наркотичного збудження), що блокує контрольну і регулятивну функцію свідомості, пригнічує волю, стимулює агресію і брутальність. За даними Д.В. Рівмана, у стані алкогольного сп'яніння перебувало 41% жертв умисних вбивств та 52% жертв заподіяння тяжких тілесних ушкоджень, причому у більшості випадків вони спільно розпивали спиртні напої перед злочинним посяганням. До детермінант індивідуальної віктимності неповнолітніх слід віднести і вроджені риси та властивості людей, а саме: фізіологічні (вікові і гендерні особливості, вади слуху, зору та інших життєво важливих органів), психічні (темперамент, акцентуації характеру, психічні розлади, фобії), нестандартну зовнішність, слабку фізичну силу тощо.

Формування віктимності у неповнолітніх визначається також сукупністю таких соціально-психологічних умов, як брутальність, ворожість, автономність, директивність і непослідовність батьків, відсутність психологічного контакту та обмеженість у прояві щиросердної теплоти до дітей та ін. [7, с. 46].

Варто підкреслити, що віктимність у підлітковому віці формується під впливом середовища, у якому перебуває дитина. І таким середовищем є, перш за все, родина. Віктимна активність є формою дезадаптативної поведінки підлітка, за допомогою якої вона намагається опанувати тривогу, формується, виникає, розвивається і закріплюється саме в родинній системі, де підліток виконує певну специфічну роль. Ця роль завжди спрямована на збереження засад і нормативів цієї системи, а також на продовження її існування. Віктимні підлітки – це діти, що жертвують своїм «Я» для того, щоб бути прийнятими родинною системою або такою, що її може замінити. Таким чином, на процес дезадаптації і формування віктимності впливають особливості психологічних захисних механізмів батьків, причому існують відмінності у впливі захисних механізмів батьків та матерів або людей, які їх замінюють і виконують відповідні функції. Захисні механізми батьківської психіки разом з обраним стилем виховання формують тривожність, навіюваність і агресивність як базові особистісні риси підлітка, його захисні механізми і, тим самим, тип особистісної організації підлітка та поведінкові форми його боротьби з тривогою. Віктимна поведінка – це будь-яка форма поведінки, якщо її можна визначити як про вокативну.

Також віктимна поведінка неповнолітніх дуже часто проявляється у пасивному ставленні до наданих їм на міжнародному, національному та регіональному рівні прав та можливостей, незацікавленості щодо отримання інформації про способи захисту своїх прав, свобод та законних інтересів тощо. Проте, як показує світовий досвід, більшість порушень, які вчиняються стосовно неповнолітніх, зумовлені саме віктимною поведінкою останніх. Найчастіше такі особи покладаються не на власні знання норм законодавства, яких сьогодні

більше, ніж достатньо для врегулювання відносин такої вікової групи, а сліпо довіряють тим, хто немає на меті реалізацію їх прав, а навпаки – бажає використати надані неповнолітній особі можливості для власної вигоди.

Сьогодні саме віктимна поведінка стає головною причиною, яка зумовлює сексуальні зазіхання та викрадення дітей. А такий злочин тягне за собою порушення усіх прав неповнолітніх, в першу чергу – права на свободу пересування, вільний вибір місця перебування, на повагу честі, гідності, особистої недоторканості, а дуже часто – навіть права на життя.

Може виявлятися і така віктимна особливість як нерозбірливість у знайомих, зайва довірливість, вона може таїти в собі не тільки байдужість, бездумність, навіть цікавість, але і нерозуміння злочинної сторони життя. Поведінка потерпілої в період здійснення злочину, як і поведінка будь-якої особи, залежить від таких факторів: 1) впливу зовнішнього середовища, у даному випадку злочинного чи нападу іншого впливу; 2) індивідуальних особливостей особистості, що забезпечують реакції на зовнішній злочинний вплив і відповідно поведінка потерпілої.

Є.М. Моїсеєв, який досліджував потерпілих 16–18-літнього віку, з'ясував, що психологічними рисами, які відрізняють таких потерпілих, є: підвищена сугестивність, пасивність, підпорядкованість, психологічна інфантильність, погана орієнтація в новій ситуації, прояв сповільненості при орієнтуванні в нових ситуаціях, невміння належною мірою прогнозувати розвиток подій, у тому числі пов'язаних з власною поведінкою [8, с. 67].

Дослідженнями психологів і клініцистів показана роль соціалізації й умов виховання в дитинстві на все наступне життя людини, на його психіку, причому, передбачається, що мова може йти або про твердий, директивний тип сімейного виховання, або про тип «соціально покинутої дитини» [9, с. 234]. У зв'язку з цим виникає припущення про можливий вплив визначеного стилю взаємодії між дітьми і батьками на формування психологічного профілю уразливої, тобто віктимної особистості неповнолітнього.

Соціально-психологічні причини віктимної поведінки неповнолітніх визначають: страх зштовхнутися з брутальністю, фізичним і психічним насильством; почуття беззахисності, непотрібності, байдужість з боку значимих дорослих [7, с. 256]. При цьому страх не тільки є однією з головних причин формування негативних тенденцій у розвитку особистості (агресивності, жорстокості, підвищеній тривожності, відсутності жалю, милосердя), але і впливає на формування віктимності. Непевність у собі, страхи можуть розглядатися як результат формування тривожно – недовірливого характеру, що найчастіше є наслідком домінуючого і суперечливого виховання в батьківській родині. Крім цього, серед показників віктимогенності сім'ї неповнолітнього, вченими було названо такі складові як: особливості та тип сімейного виховання; характер соціальної підтримки в сім'ї; наявність фактів насильства в сім'ї.

Отже, головними ознаками формування уразливої особистості і віктимної поведінки є: дефіцит досвіду позитивної, активної, просоціальної поведінки, пов'язаної з відстоюванням свого Я, формування у визначеної частини школярів почуття власної неповноцінності і неспроможності, психологічного і соціального статусу невдахи, формування свого роду «жертовного стилю поведінки», особливості розвитку підліткового віку.

Причини та умови віктимності неповнолітніх, як і віктимності в цілому, мають соціально обумовлений характер. Складні життєві ситуації, які виникають за умов трансформації суспільства, можуть мати потужний віктимогенний вплив на людину, особливо молоду та інколи призвести до віктимізації особистості. Соціально-економічні та соціально-психологічні суперечності переходу до ринкових відносин у країні призвели до глибинної переорієнтації молоді, зробили її більш вразливою.

У літературі неодноразово висловлювалася думка про те, що головною причиною віктимності неповнолітніх та її стрімкого зростання є різке погіршення економічної ситуації і зростання напруженості у суспільстві. Звичайно, все це впливає і на дорослу віктимність, проте зниження рівня життя позначається найсильніше на підлітках, бо у всі часи неповнолітні були і залишаються найбільш вразливою частиною суспільства. Уразливість поля-

гає в тому, що певні особливості неповнолітніх (рухлива психіка, не сформована остаточно система цінностей) роблять їх більш схильними до впливу чинників, яким дорослі люди протистоять набагато успішніше [10, с. 178].

Таким чином, причини віктимності неповнолітніх можна розділити на дві великі групи: ті, що пов'язані з особистісними особливостями неповнолітніх та ті, що викликані соціальними негараздами. До першої групи відносять ряд психологічних особливостей віку неповнолітніх: довірливість, наївність, допитливість, невміння адекватно реагувати на ситуацію, настрій, що швидко змінюється через незавершеність морального формування, відставання психічного розвитку від фізичного, перевага в психічній діяльності процесів збудження над процесами гальмування, а інколи і просто фізична слабкість [11, с. 353].

Активність у соціальних контактах підлітків, з одного боку, та брак життєвого досвіду й відсутність підтримки близьких, з іншого боку, робить їх вразливими до впливу віктимологічних чинників. Підвищена віктимність неповнолітніх визначається їх соціально-психологічним статусом, де визначальною детермінантою схильності до віктимної поведінки є місце підлітка в соціумі, зокрема у сім'ї. Викривлення процесу соціалізації призводить до різних порушень соціального та особистісного розвитку, крайнім варіантом якого у підлітковому віці є віктимність.

О.Є. Мойсеєва розділяє умови віктимізації неповнолітніх на біопсихологічні (тип темпераменту, наявність рис, характерних для психічних розладів), власне психологічні (агресивність, тривожність, жорстокість, необ'єктивна оцінка можливостей, емоцій, неврівноваженість або наявність однієї чи декількох акцентуацій характеру) та соціально-психологічні (потреба у спілкуванні, самоствердження, правова необізнаність, незнання головних методів забезпечення особистої безпеки тощо) [6, с. 101].

До зовнішніх умов віктимності неповнолітніх осіб відносять: розшарування груп населення за соціальним статусом, матеріальною нерівністю; зростання кількості стресових ситуацій у суспільстві, викликане економічними проблемами, політичної ситуацією у державі, які поступово набувають статусу буденних як у житті громадськості загалом, так і в житті неповнолітніх зокрема; проблеми в сім'ї: – зростання кількості неблагополучних сімей, ухилення батьків від виховання дітей, збільшення кількості функціонально неспроможних сімей, які не можуть створити оптимальні умови для розвитку дітей, соціальне сирітство. Так, близько 117 тисяч дітей проживають в інтернатах, протягом останніх років близько 8,5 тисячі батьків на рік позбавляють батьківських прав; – сімейне насильство та конфлікти, які провокують виникнення у дитини страху перед батьками та утверджують стан безпорадності або провокують у неповнолітнього девіантну поведінку [4, с. 157].

Деформація правосвідомості неповнолітніх, яка є наслідком пропаганди насилля та вседозволеності в засобах масової інформації, телепрограмах, сучасних мультфільмах, комп'ютерних іграх, доступу до неконтрольованого контенту мережі Інтернет, а також сукупності усіх вищезазначених процесів. Зокрема, в засобах масової інформації висвітлюються тяжкі життєві ситуації, елементи насильства, жорстокості та насильства, які надалі починають сприйматися неповнолітніми як допустимі чи навіть необхідні.

Індивідуально-психологічними умовами та причинами віктимності є ціннісні орієнтації, комунікативна, мотиваційна й емоційно-вольова сфера і Я-концепція. Чим вище рівень віктимності, тим більшою мірою зазначені психологічні фактори відрізняються від нормативних показників.

**Висновки.** Віктимологічні дослідження щодо неповнолітніх осіб, проведені впродовж останніх років, дозволяють зробити поки що не повні, але суттєві для практики узагальнення.

По-перше, формуванню віктимної поведінки підлітків сприяє комплексна дія факторів: психо-фізіологічного (специфічні особливості підліткового віку, статеві та рольові відмінності); індивідуально-психологічного (особливості самооцінки, здатність до емпатії, рівень суб'єктивного контролю, відчуття соціальної підтримки, тривожність, комунікативні властивості, радикалізм, рівень фрустрації, самозаглиблення та ін.); соціально-психологіч-

ного (стійкий зв'язок між агресивністю, директивністю, непослідовністю батьків і віктимністю підлітка) походження.

По-друге, ключовими факторами віктимізації підліткової поведінки є стратегії сімейного виховання та відсутність у підлітка відчуття соціальної захищеності, ускладнені віковими особливостями. Особливо значною у віктимізації підлітка є роль батька.

По-третє, між психологічними особливостями підлітка, характером сімейного виховання та специфікою (проблемністю) поведінки підлітка простежуються чіткі взаємозв'язки.

По-четверте, окрім факторів, що провокують віктимну поведінку підлітків, є фактори іншої спрямованості. Серед основних з них варто назвати доброзичливість і позитивний інтерес з боку батька та послідовність, систематичність і демократизм стосунків з боку матері. Надзвичайно важливим фактором є рівень соціалізації особистості, оскільки зануреність у соціум, комунікабельність та розвинута мережа міжособистісних взаємостосунків дає відчуття соціальної підтримки, спокою, а звідси й з'являються: впевненість у собі, незалежність, емоційна стійкість, самоконтроль, емпатійність, доброзичливість.

Отже, дослідження та аналіз сукупності віктимогенних властивостей дітей та підлітків, соціально-психологічних чинників становлення їх віктимної поведінки дозволить не лише визначити наявні чи потенційні ознаки віктимізації конкретних підлітків, а й диференційовано виявляти шляхи профілактики їх віктимної поведінки. При тому у системі профілактичних заходів основний акцент, на наш погляд, повинен бути зміщений на психокорекційну роботу, оскільки саме індивідуально-особистісні якості дітей та підлітків, як провідні психологічні чинники, сприяють становленню їх віктимної поведінки.

**Список використаних джерел:**

1. Кальченко Т.Л. Боротьба зі злочинністю неповнолітніх – запорука злагоди в нашій державі. *Актуальні проблеми юридичних наук у дослідженнях вчених: Науково-практичний збірник*. К., 2009. № 2. С. 33–36.

2. Джужа О. Віктимологія на захисті прав і законних інтересів жертви злочину. *Право України*. 2002. № 2. С. 133–138.

3. Книш О. Правові аспекти віктимологічної профілактики насильницької злочинності неповнолітніх. *Підприємництво, господарство і право.* 2008. № 8. С. 131–134.

4. Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / За заг. ред. Ю.В. Бауліна, В.І Борисова. Х.: Кроссроуд, 2008. 364 с.

5. Козерацька О. А. Судово-психіатрична оцінка віктимної поведінки потерпілих внаслідок сексуального насильства. Scientific Journal «ScienceRise: Medical Science». № 7(15). 2017. С. 45–51.

6. Мойсеєва О. Віктимність неповнолітніх як психолого-правова проблема. *Право України*. 2010. № 7. С. 99–104.

7. Голіна В. Науково-практичний семінар «Основні риси сучасної злочинності неповнолітніх: стан та шляхи її попередження». *Вісник Академії правових наук України.* 2004. № 1 (36). С. 256–270.

8. Кримінологічна віктимологія : навч. посіб. / Є.М. Моїсеєв, О.М. Джужа, В.В. Василевич та ін.; за заг. ред. проф. О.М. Джужи. К. : Атіка, 2006. 498 с.

9. Голіна В.В. Соціальні та психологічні чинники віктимізації Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / кол. авт.; за заг. ред. Ю.В. Бауліна і В.І. Борисова. Х. : Кроссроуд, 2008. 570 с.

10. Закалюк А.П., Михайленко П.П. Запобігання – провідний напрямок системи протидії злочинності. Правова система України: історія, стан та перспективи: у 5-ти т. Х. : Право, 2008. Т. 5. 457 с.

11. Шевченко Л.О., Оберемко Ю.О. Особливості віктимності неповнолітніх. *Форум права*. 2014. № 4. С. 353–358.